

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОЧУВАЊЕ, ЗАШТИТА И ПЕРСПЕКТИВЕ РОМСКОГ ЈЕЗИКА У СРБИЈИ

БЕОГРАД 2018

ОЧУВАЊЕ, ЗАШТИТА
И ПЕРСПЕКТИВЕ
РОМСКОГ ЈЕЗИКА У СРБИЈИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXXV

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 40

COMMITTEE FOR THE STUDY OF THE LIFE
AND CUSTOMS OF THE ROMA

PRESERVATION, SAFEGUARDING
AND PROSPECTS OF THE ROMANI
LANGUAGE IN SERBIA

PROCEEDINGS OF THE SCIENTIFIC CONFERENCE
HELD ON OCTOBER 20–21, 2016

Accepted for publication at the 6th Session of the Department of Social Sciences,
held on June 1, 2018, after being reviewed by Academicians *Tibor Varady*, Professors
Ranko Bugarski, *Dragoljub B. Đorđević*, *Ivana Vučina Simović*, *Ana Jovanović*, *Maja*
Miličević Petrović, *Dragan Todorović*, *Sanja Zlatanović*, PhD, *Stana Ristić*, PhD,
Mirjana Mirić, PhD

E d i t o r s

Academician TIBOR VARADY
BILJANA SIKIMIĆ, PhD

B E L G R A D E 2 0 1 8

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXV

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 40

ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЖИВОТА И ОБИЧАЈА РОМА

ОЧУВАЊЕ, ЗАШТИТА
И ПЕРСПЕКТИВЕ
РОМСКОГ ЈЕЗИКА У СРБИЈИ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
ОДРЖАНОГ 20–21. ОКТОБРА 2016.

Примљено на VI скупу Одељења друштвених наука 1. јуна 2018. године
на основу рецензија академика *Тибора Варадија*, професора *Ранка Бугарског*,
Драгољуба Б. Ђорђевића, *Иване Вучина Симовић*, *Ане Јовановић*, *Маје Миличевић*
Петровић, *Драгана Тодоровића*, др *Сање Златановић*, др *Стане Ристић*, др
Миљане Мирић

У р е д н и ц и

академик ТИБОР ВАРАДИ
др БИЉАНА СИКИМИЋ

Б Е О Г Р А Д 2 0 1 8

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Коректура
Невена Ђурђевић

Технички уредник
Никола Стевановић

Тираж
300 примерака

Штампа
Colorgrafx, Београд

© Српска академија наука и уметности 2018

САДРЖАЈ

<i>Предговор</i> – Тибор Варади, Биљана Сикимић	7
Горан Башић, <i>Право на службену употребу језика националних мањина у Републици Србији – перспективе ромског</i>	13
Goran Bašić, <i>The right to official use of languages of national minorities in the Republic of Serbia – Prospects of Romani</i>	30
Баја Лукин Сaitовић, <i>Ромски језик: актуелни процеси стандардизације у Србији</i>	31
Baja Lukin Saitović, <i>Romani: Current standardization processes in Serbia</i>	44
Ljatif Demir, <i>Romski jezik u 21. stoljeću: u labirintu varijeteta ili novim putem ka (re)standardizaciji</i>	45
Ljatif Demir, <i>Romani language in 21st century: the Labyrinth of Varieties or the new road toward (re)standardization</i>	65
Marcel Courthiade, <i>Consolidating the standardization of the Rromani language – past, present, future, in respect of dialectal diversity while granting easy worldwide communication in mother tongue</i>	67
Марсел Куртијаде, <i>Консолидација стандардизације ромског језика – прошлост, садашњост, будућност уз поштовање дијалекатског диверзитета и омогућавање једноставне комуникације на матерњем језику широм света</i>	105
Хедина Тахировић-Сијерчић, <i>Могућности очувања лингвистичке виталности ромског језика</i>	111
Hedina Tahirović-Sijerčić, <i>Possibilities for preserving the Romani language vitality</i>	130

Игор Лакић, <i>Ромски језик у Црној Гори – стање и перспективе</i>	131
Igor Lakić, <i>Romani language in Montenegro – state of art and perspectives</i>	141
Вера Клопчић, <i>Положај и употреба ромског језика у систему образовања и у медијима у Словенији</i>	143
Vera Klorčič, <i>The position and use of the Romani language in the education system and in the media in Slovenia</i>	154
Јелена Филиповић, Јулијана Вучо, <i>Зашто немамо српско-ромску билингвалну наставу у школама у Србији: у прилог поимању адитивне билингвалне наставе као друштвеног капитала</i>	155
Jelena Filipović, Julijana Vučo, <i>Why don't we have Serbian-Romani bilingual education in Serbia: towards an additive bilingual education as social capital</i>	174
Masako Watabe, <i>The NooJ Approach of Automatic Language Processing as a Tool for Systematization of Rromani Grammar in Both Description and Formal Teaching</i>	175
Масако Ватабе, <i>NooJ приступ аутоматској језичкој обради као алатка за систематизацију ромске граматике у опису и формалној настави</i>	201
Свенка Савић, <i>Корпус(на) лингвистика и ромологија у Србији</i>	203
Svenka Savić, <i>Corpus Linguistics and Romology in Serbia</i>	223
Светлана Ћирковић, <i>Савремена лингвистичка истраживања ромских говора у Србији</i>	229
Svetlana Ćirković, <i>Contemporary linguistic research of Romani language in Serbia</i>	251
Љубица Ђурић, <i>Ромолошка лексикографија у Србији: стање и доступност</i>	253
Ljubica Đurić, <i>Romani lexicography in Serbia: state of the art and availability</i>	270
Рајко Ђурић, <i>Ромски модални глаголи, нека отворена питања</i>	271
Rajko Đurić, <i>Romani modal verbs – some open questions</i>	282
Биљана Сикимић, <i>О говору београдских Рома крајем 19. века: Дејвид МекРичи</i>	283
Biljana Sikimić, <i>On Belgrade Roma vernacular at the end of the 19th century: David MacRitchie</i>	308
Анамарија Сореску Маринковић, <i>Панчевачки Роми Габори: вера и језик вере</i>	309
Annemarie Sorescu-Marinković, <i>Gabori Roma of Pančevo: Faith and the language of faith</i>	326

ПАНЧЕВАЧКИ РОМИ ГАБОРИ: ВЕРА И ЈЕЗИК ВЕРЕ*

Анамарија Сореску-Маринковић**

А п с т р а к т. – Габори су једна од многобројних ромских група из Ердеља у Румунији која учествује у транснационалној миграцији Рома. За разлику од других Рома, који су се углавном оријентисали према земљама Западне Европе, мала заједница Габора однедавно живи у Панчеву где се баве трговином. Габори су тројезични (говоре ромски, румунски и мађарски), а већина су чланови адвентистичке цркве, коју редовно посећују и у Панчеву. У раду се даје кратак историјски преглед Габора са посебним освртом на њихову вишејезичност и религиозност, коју у последње време обележава масовно преобраћање у неопротестантске деноминације. На основу разговора са члановима ромске заједнице и са адвентистичким пастором, као и присуства богослужењу у адвентистичкој цркви у Панчеву, аутор анализира звучни пејзаж цркве, у којој се преплиће више језика и дијалеката (стандардни, ердељски и банатски румунски, мађарски, српски и ромски), уз анализу улоге коју вера и језик имају у очувању идентитета ове ромске групе ван матичне земље.

Кључне речи: адвентизам, миграције, Роми, ромски језик, Румунија

УВОД

Миграције Рома из Румуније и других земаља централне и Источне Европе према Западној Европи после 1990. веома су исполитизована тема, која изазива жучне дебате, како у земљама из којих су Роми отишли, тако и у земљама у које су стигли. Долазак ромских

* Ова студија је резултат пројекта бр. 178010 „Језик, фолклор, миграције“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Виши научни сарадник, Балканолошки институт САНУ

група у важне европске градове небројено пута је изазвао хистерију, а насловне стране новина су га генерално означавале као егзодус, талас или масовну миграцију (Трос 2012: 78). Тако је уобличена слика о ромским мигрантима, слика која ће трајати све до данас: лажни ази-ланти, скитнице, просјаци или профитери социјалне помоћи (idem: 79), а њихово присуство у Европи је често етикетирано и као „циганска претња“ (Loveland/Popescu 2015).

Роми из Румуније имају велики удео у овим рецентним миграцијама. Међутим, Роми не мигрирају само ка Западној Европи, него ка готово свим европским земљама а на основу своје брзе процене недостатака у снабдевању конкретних региона или постојања разних могућности за рад и зараду. Габори су једна од многих ромских група из Румуније који су учествовали и још учествују у овој транснационалној мобилизацији Рома, а који су се, за разлику од других, оријентисали, између других земаља, и на Србију. Иако Србија није никад била њихова омиљена дестинација, изван број Габора већ више од десет година живи овде. Препознатљиви су по својој упадљивој одећи и целокупном изгледу: жене носе дугачке, нафалтане сукње са цветним шарамма, а главе су им покривене шареним марамама, док мушкарци имају импозантне бркове и шешире, црне штофане панталоне и кожне прслукe или елегантна црна одећа.

Ромолози и социолози су већ уочили да су традиционалне мобилне групе са такозваном статичном културом подложне променама под утицајем новог миљеа у коме живе. Ове промене су често суштинске и утичу на њихове централне вредности, начин живота и социјалне обрасце интеракције са већинском становиштвом. Међутим, мање је истраживана улога ромског језика у условима транснационалне мобилности Рома, начин на који се њихов језик чува или мења и интеракција ромског и других језика у смислу напуштања једносмерног билингвизма. У овом раду ћемо покушати да проценимо какву улогу имају религија и језик Габора адвентиста у Србији и како ромски језик обликује звучни пејзаж једне адвентистичке цркве у Панчеву.

РОМИ ГАБОРИ

Габори су ромска група из Ердeља (Трансилваније) у Румунији која живи у највећем броју у Тргу Мурешу и околини, али и у другим ердeљским градовима – у Орадеи, Клужу, Брашову, Араду, Сату Маре или у Темишвару у Банату. Габори су углавном тројезични: њихов матерњи језик је ромски, говоре локални мађарски који користи мађарска мањина у Ердeљу и такође румунски, државни језик. Већина

Габора има румунско држављанство и пребивалиште у Румунији, али одмах после пада комунистичког режима у Румунији 1989, један број породица се преселио у Мађарску и стекао мађарско држављанство.¹ Процене о њиховом броју у Румунији знатно варирају: од 3.000–5.000 (Olivera 2012b: 21), око 14.000 (Gardner/Gardner), до чак 20.000 Габора (Berta 2014: 44).

Према проценама историчара, Габори су се одвојили као посебна ромска група тек у другој половини 19. века. Иако је међу Габорима дубоко укоренено мишљење да име групе потиче од Габора Бетлена, ердељског кнеза (1613–1629) и некрунисаног краља Угарске,² за кога се верује да је прото-Габорима дао разне привилегије, изгледа да име заједнице евоцира само давно заборављеног вођу (Sala 2007: 18). Према овом мишљењу, Габорови чергари су постали Габори,³ презиме који се данас често среће међу члановима заједнице.⁴ Габори се често декларишу као *мађарски Роми*, на основу чињенице да је мађарски многима други језик који уче паралелно са ромским, а и тиме што сматрају да њихове везе са Мађарима трају већ вековима и да су дошли у Ердељ заједно са њима (idem: 17). У комуникацији са неромима, Габори користе за самоидентификацију *Gabor* или *kalapos Gabor* [‘Габор са шеширом’], имена по којима су познати како мађарској, тако и румунској популацији у Ердељу. Међутим, у међусобној комуникацији користе други етноним, заснован на самоидентификацији: *amaře feli roma* [‘наша врста Рома’] (Berta 2014: 44).

У периоду номадизма, као чергари, преци данашњих Габора зиме су проводили у земуницама поред насеља *Trei Sate*. Крајем 19. и почетком 20. века, Габори су прихватили седентарни начин живота, прво се настанивши у Крачунештију, Магерану, Будиу и Реметји (последња два насеља данас су предграђа Тргу Муреша), Харцау и Кокошу. Током времена међу Габорима је створена својеврсна елита, састављена од група повезаних породица, понекад са заједничким претком. Једна таква угледна група се настанила у Крачунештију, који се данас сматра симболичним центром Габора у Румунији (idem: 19). На аустроугарском попису из 1910. Роми се по први пут појављују као

¹ Петер Берта сведочи о породици Габора чији чланови већ деценијама живе у САД, али родитељи и даље бирају за своју децу и унуче брачне партнере из Трансилваније (Berta 2014: 44).

² О улози народне етимологије у самоидентификацији Бањаша или Каравлаха, ромске групе са румунским матерњим језиком, види: Sikimić 2008, Sorescu-Marinković 2011.

³ У Ердељу, реч *gabor* је синоним са *Ром*, *Циган*, док у речнику жаргона румунског језика, *gabor* има више значења, међу којима и „мађарски Ром“.

⁴ Осим презимена Габор, честа презимена међу Габорима су и: Баранка, Бурча, Стојка, Росташ, Рафи, Питиу, Јанку. Такође, презиме Габор је релативно често и међу припадницима других етничких група у Ердељу (Olivera 2012: 101, Berta 2014: 44).

посебна етничка група: од 646 становника колико је тад имао Крачунешти, 551 становник је говорио мађарски, 5 – румунски, а 90 – ромски. Двадесет година касније, 1930. у Крачунештију, сада у саставу Румуније, било је 136 Рома, 1992 – 948, док према последњем попису из 2011. године у Крачунештију живи 1.086 Рома, што представља 24% укупног становништва, које је и данас претежно мађарско.

Матерњи језик Габора је варијетет калдерашког ромског, који припада северној грани ромског влашког дијалекта, и један је од најраспрострањенијих ромских говора у Румунији. Фонологију овог говора карактерише присуство чак девет самогласника, изостанак јотације и поједностављени модел слога (Gardner/Gardner 2008: 155). Будући да су Габори тројезични, њихов говор је прожет румунском и мађарском лексиком, али је њихов мултилингвизам доминантно ромски: језик интра-етничке комуникације је ромски, користи се како у породици, тако и у јавном дискурсу или на јавним дешавањима, у званичним и незваничним ситуацијама. Деца уче мађарски и румунски у школи и помоћу електронских медија, а млађе генерације не показују тенденцију замене језика (Szalai 2013: 462).

Што се традиционалног занимања тиче, Габори припадају социо-професионалној групацији Калдераша.⁵ У периоду пре седентаризације, Габори су паралелно радили као бакрачари и ковачи, израђивали су и поправљали казане, котлове, затим косе, секире, виле, ашове, лопате и друге мале пољопривредне алатке, али и потковице, ексере, чекиће, клешта, па чак и оружје (Sala 2007: 104). Прерада гвожђа била је карактеристична само за мушкарце, док су жене правиле четке за кречење или поправљале пећи од жуте глине. У првој половини 20. века, економска основа семиномадизма Габора је била трговина лименим или гвозденим посуђем, као и другим предметима, а седамдесетих година 20. века почињу да израђују олуке и да њима тргују – чиме ће се бавити више од 20 година (idem: 107–108). После пада комунистичког режима 1989, трговина је постала њихово омиљено занимање: данас се Габори могу срести на скоро свим бувљацима у Румунији, где продају половну робу коју добијају у великим количинама из Западне Европе, као и антиквитете (Berta 2014: 46). Одмах после 1989, Габори су најпре почели да путују у Мађарску захваљујући једноставној језичкој комуникацији. У раним деведестим, Турска им је постала веома популарна дестинација. Након ратова на Балкану, оријентисали су се ка појединим регионима Србије, Хрватске и Словеније, а потом ка Словачкој и Аустрији. У последњих неколико година, Габори су окушали своју срећу у Француској, Пољској, Немачкој, Белгији, Холандији, Албанији, Македонији и Грчкој, а од 2010. године њихова омиљена дестинација постаје Русија (idem: 47).

⁵ Рум. *căldărar* „бакрачар“.

РЕЛИГИОЗНОСТ ГАБОРА

Габори су део конфесионалне разноликости Ердеља. Како њихов родни крај представља конфесионално разноврсан простор са преовлађујућим католичанством, а у мањој мери је присутна Реформатска лутеранска црква, старији Габори су и данас или су некада били католици (Olivera 2012a: 316). Међутим, после промене режима у Румунији, која је означила и почетак верских слобода, региструје се пораст преласка у неопротестантске верске заједнице. Преобраћање Рома из Румуније у мале верске заједнице (баптисте, пентекосталце, адвентисте, Јеховине сведоке) било је олакшано – поред недостатка чврсте оданости основним хришћанским деноминацијама (посебно православљу и католичанству), и оживљавањем верског аспекта живота, који је под комунизмом деценијама био маргинализован. У случају Рома који се окрећу неопротестантизму, конверзија представља предмет сложене интерпретацијске мреже, јер се овај феномен мора посматрати не само као индивидуално искуство, него и из перспективе припадности једној етничкој групи са јединственом историјом и културом (Preda 2018).

Данас је већина Габора јасно верски опредељена, али нису сви религиозни. Припадници неопротестантских деноминација⁶ су најоданији верници. Они су генерално поносни на себе као на добре вернике (ром. *lașo credincios*), и доследно примењују правила понашања која важе за пентекосталце и адвентисте и, у мањој мери, за баптисте: забрану конзумирања алкохола, пушења и коцкања, а жене морају носити дугачке сукње и мараме, што иначе и раде (Olivera 2012a: 318). Међутим, осим једне адвентистичке цркве у Крачунештију подигнуте деведесетих година прошлог века – чији су верници у већини,⁷ Габори приступају и разним другим неопротестантским црквама у којима су у мањини (Olivera 2012b: 28).

Неопротестантске деноминације нису уздржане према Ромима, као што је то често (био) случај са традиционалним хришћанским црквама. Напротив, евангеличке заједнице су отворене, пастори су чланови локалне заједнице, а не припадници различите класе или елите, подршка браћи по вери је цењена, црква непрестано организује разне активности у добротворне сврхе итд. (Olivera 2012a: 321). Иако неопротестантске деноминације имају универзални, наднационални карактер, што значи да вера обједињује различите етничке групе, ипак се етничка компонента често доводи у питање у доживљању новог верског идентитета. Конверзија понекад отвара питање односа Рома са

⁶ Рум. *posăiți*, ром. *hivevure* (од мађарског *hivo*).

⁷ Преображај Габора из прилично пасивних чланова цркве у активне вернике навео је побожне адвентисте из Крачунештија да подигну посебан адвентистички молитвени дом који сами финансирају (Jacobs).

другим етничким групама, интеракције принципа новоусвојене религије и етничке културе, као и периферног статуса Рома и очигледних промена друштвено-економског статуса преобраћеника (Preda 2018).

За боље разумевање успеха неопротестантских деноминација код Габора, морамо приметити да оне највише одговарају идеологији „племенитих и угледних Рома“ који не пију, не туку се, говоре правилно итд.⁸ Често се најугледније и најутицајније породице прве преобрате, пошто је „посећивање евангелистичке цркве (чешће или мање често, чак и без крштења) део савремене ’опреме’ племенитих Рома (*raj Kane roma*)“ (Olivera 2012a: 320). Ромске неопротестантске заједнице су прилично динамичне у економском погледу: иако нису сви *hivevure* богати, у свакој локалној конгрегацији постоје добростојећи Роми који су се обогатили тек у новије време, а не за време комунизма. Упркос очитих разлика између традиционалног начина живота Габора и правила неопротестантских деноминација, многи морални принципи и етичка правила неопротестантизма (на пример, о улози жена у породици, о сексуалним табуима итд.) поклапају се са одређеним, „конзервативним“ вредностима Габора. Укратко, евангелистичке цркве су у много чему „ближе“ Габорима и Ромима уопште (*idem*: 320).

Не постоје статистички подаци о броју Габора који припадају неопротестантским деноминацијама. Извештај који су социолози саставили након мапирања ромских група у Румунији нуди само проценат Рома који припадају разним конфесијама по административним областима. Тако, у области Муреш, где се налази и највећи број Габора, 12,78% Рома су реформати, 16,14% – пентекосталци, 5,06% – адвентисти, 4,7% – католици и 1,93% – баптисти (Horvath 2017: 181–185). Међутим, на основу података из литературе са једне стране и података добијених у разговорима са другим истраживачима, са неколико адвентистичких и пентекосталних пастора из Србије и Румуније, као и са члановима ромске заједнице, може се претпоставити да су ипак адвентисти најбројнији међу Габорима, како у Румунији, тако и ван граница земље.

ТЕРЕНСКО ИСТРАЖИВАЊЕ

У Панчеву живи мала заједница Габора из Крачунештија, код Тргу Муреша у Румунији. Почели су да долазе као путујући трговци 2000. године, у почетку само мушкарци, потом жене и деца, а од 2005. су се овде и настанили. Изнајмљују куће у Панчеву, где тргују на бувљаку или одатле путују по целој Србији да би пласирали своју робу, купљену углавном у Мађарској. Баве се продајом посуђа, тепиха,

⁸ Више о масовном преласку Рома у неопротестантске деноминације у: Gay у Blasco 2000, Еролова/Славкова 2013.

моторних тестера и сличне робе. Жене нису увек укључене у трговачке активности, а одређени број деце иде у румунску школу у Банатском Новом Селу, које је географски најближе румунско село. Њихов број је релативно низак у току зиме, када већина борави у родном месту, али достиже више од 200 у пролеће, кад се враћају из Румуније да би провели остатак године у Панчеву или да би путовали по Србији.⁹ Већина су чланови адвентистичке цркве, коју често посећују и у Панчеву, док су раније ишли искључиво у румунску адвентистичку цркву у Владимировцу.

Румунску адвентистичку цркву у Владимировцу Габори су почели да посећују 2004. године, јер је богослужење било на румунском језику. Затим су се 2006. године преоријентисали на српску адвентистичку цркву у Панчеву, након што су сазнали да је тамошњи пастор Румун из Војводине спреман да им преводи проповед на румунски језик, и сада тамо Габори чине више од половине верника.

Моје теренско истраживање одвијало се 2015. године у два насеља у Војводини: у Панчеву и Владимировцу. У граду Панчеву, поред већинског српског становништва, између осталих, живе Македонци, Румуни, Мађари, Роми и Словаци. Владимировац је село у околини Панчева, са скоро половином становништва румунског порекла. У Владимировцу сам разговарала са пастором румунске адвентистичке цркве и са члановима румунске заједнице, док сам у Панчеву интервјуисала пастора српске адвентистичке цркве, чланове румунске заједнице који су имали контакте са Габорима, саме Габоре, а присуствовала сам у два наврата и богослужењу у адвентистичкој цркви. Посете цркви је пратио и професионални фотограф који је сликао аспекте богослужења и саме Габоре, у току и након верског чина.¹⁰ Снимљени аудио разговори и дигиталне фотографије се чувају у дигиталном архиву Балканолошког института САНУ.

АДВЕНТИСТИЧКИ ПОКРЕТ И ШИРЕЊЕ КОД РУМУНА У ВОЈВОДИНИ

Хришћанска адвентистичка црква је неопротестантска деноминација коју одликује поштовање суботе (*сабата*), седмог дана у недељи у хришћанском и јеврејском календару: сабат почиње у

⁹ Постоји мала заједница Габора и у Кањижи која се састоји од само неколико породица. Према речима једног од чланова те заједнице који је присуствовао служби у Панчеву и кога сам интервјуисала, Габори из Кањиже иду у мађарску адвентистичку цркву.

¹⁰ Ова студија делимично представља и резултате пројекта који је финансирала ERSTE Фондација. Пројекат, који се одвијао 2015. и 2016. године, имао је за циљ да мапира румунску дијаспору у Србији. И Роми Габори су део разних група румунских држављана који су се у последњих 20 година настанили у Србији. Резултати рада на овом пројекту објављени су у: Sorescu-Marinković 2016a; 2016b.

петак увече, а завршава се заласком сунца у суботу увече. Нагласак је на непосредном Другом доласку (*адвент*) Исуса Христа, који ће, верује се, бити видљив у целом свету, претходиће му велики знаци и биће повезан са васкрсењем праведника. Ова два битна обележја су уткана и у име верске заједнице: адвентисти седмог дана (*Seventh day Adventists*). Деноминација је формално основана 1863. године у Сједињеним Америчким Државама, а развила се из милеритског покрета који је постојао током 19. века. Елен Вајт је једна од најзначајнијих личности за развој адвентистичке цркве (Vul/Lokart 2011).

Велики део теологије Хришћанске адвентистичке цркве одговара протестантском учењу: адвентисти верују да постоји један Бог са три лица (Тројство) – Отац, Син и Свети Дух, и да је Свето писмо, Старог и Новог завета, писана Божја реч, непогрешиво откровење његове воље. Члан цркве се постаје крштењем које се врши у зрелом добу, загњуривањем у воду, на основу признања вере у Исуса и доказа о кајању због грехова (Kuburić 2010: 149–150). Адвентистичка црква је позната по истицању здраве исхране и здравља, холистичком разумевању особе, поштовању верске слободе и конзервативним принципима и животном стилу.

Адвентисти представљају највећу и најзначајнију аутохтоно америчку деноминацију са више од 16 милиона чланова, већином ван САД. У Србији адвентиста има, према званичним подацима, 7.000 активних верника и 175 цркава, од тога је у АП Војводини 3.618 крштених верника и 91 црква (idem: 145). Хришћанска адвентистичка црква је најбројнија и најбоље организована неопротестантска заједница у земљи (Ђорђевић 2011: 403–404). Прва адвентистичка црква међу Србима је основана 1905. године у банатском селу Кумане, тада у Аустроугарској, одакле се овај покрет проширио и на друге крајеве у којима су Срби живели. Пионири адвентизма седмога дана нису свој идентитет заснивали на опозицији према православљу, чије основе нису познавали, ни према католицизму, него према америчкој грађанској религији, чији је извор протестантизам главног тока (idem: 404).

Прва адвентистичка црква међу Румунима у српском делу Баната оснива се у Банатском Новом Селу 1910. године. Ширење ове конфесије у Војводини иде релативно споро, тако да Банатско Ново Село, Алибунар и Владимировач остају до краја аустроугарског периода једина насеља са румунским становништвом у овом делу Баната у којима су основане адвентистичке цркве (Mačan 2011: 30, Ђурић-Миловановић 2015: 148–150). Данас, међутим, постоје адвентистичке цркве у 11 насеља са румунским становништвом у Банату. Адвентисти румунске националности из Баната чувају свој национални идентитет, а у црквама користе румунски језик, паралелно са српским, одржавају односе и имају честе контакте са припадницима ове кон-

фесије из Румуније. Историчар Мирча Маран, у студији о румунским верским заједницама у Банату, пише: „Без обзира на то што адвентистичка доктрина ни на који начин не ставља акценат на етнички идентитет, деца адвентиста похађају школску наставу на румунском језику, румунске адвентистичке породице прате средства масовне комуникације на румунском језику, чувају своју националну ношњу, једном речју, део су румунског етничког корпуса у Војводини“ (Maran 2011: 32). Управо је румунски језик, који Румуни адвентисти користе у својим црквама, усмерио Габоре адвентисте да се прикључе цркви у Владимировцу, а након тога, и цркви у Панчеву.

ЈЕЗИК У ЦРКВИ И ЗВУЧНИ ПЕЈЗАЖ

Језик има динамичну улогу у црквама: истовремено може да споји или раздвоји вернике, да им олакша комуникацију или да их отуђи. Верске групе имају различите језичке идеологије: док једне користе сопствени језик у комуникацији са Богом, друге сматрају да у такву сврху може да послужи само специјалан, обредни језик, или у случају неких мањинских група – језик већине. Истраживачи верских заједница су већ приметили да језик који мултијезичка заједница користи у литургијске сврхе у неким случајевима није језик који се користи у породичној комуникацији: престижнији језик, углавном језик доминантне већине, користи се за обраћање Богу, док се матерњи језик, мање престижан, користи у другим аспектима богослужења (Woods 2004: 15).

Ердељски адвентисти Роми имају песмарице на ромском језику са преведеним текстовима песама које се певају у румунским или мађарским неопротестантским црквама (Olivera 2012a: 318). Међутим, осим песама на ромском, и у адвентистичкој цркви у Крачунештију за богослужење се користе мађарски или румунски. Као и у другим доменама, писани језик је увек *gažikane*, пошто „ромски језик“, стандардизован и писан, који могу репродуковати само научници, *gaže* или Роми, није њихов. *Ŕoma* говоре ромски на *řoma* начин, са *Ŕoma*. Њихов језик не постоји ван дискурса“ (idem: 323).

Шта се пак дешава кад Габори живе у окружењу чији језик им није познат? Тачније, који сви језици и дијалекти могу да се чују данас у адвентистичкој цркви у Панчеву и чему сваки од њих служи? Да ли ромски има своје место у језичком пејзажу и како обликује звучни пејзаж цркве?

Језички пејзаж дате области, регије или урбане агломерације обухвата „јавне путоказе, билборде, имена улица, имена места, натписе на радњама и јавне натписе на зградама владе“ (Landry/Bourhis 1997: 25). Као што можемо да проучимо карактеристике језичког пеј-

зажа, тако можемо и да издвојимо акустични или звучни пејзаж као посебну област. Међутим, теже је формулисати тачан утисак звучног него писаног језичког пејзажа (Schafer 1994: 7). Истраживач звучног пејзажа мора прво да „открије значајне карактеристике, звуке који су важни због своје индивидуалности, бројности или доминације“ (idem: 9). Како језички, тако и звучни пејзаж има две основне функције: информативну и симболичку (Landry/Bourhis 1997: 25). Што се информативне функције тиче, звучни пејзаж преноси разне информације у звучном облику, указујући на границе територије језичке групе, док се симболичка функција односи на вредност и статус језика, онако како их чланови језичке групе перципирају у поређењу са другим језицима (Cenoz/Gorter 2009: 78–79).

Звучни пејзаж цркве се састоји, углавном, од звука језика који се користи за богослужење, за обраћање Богу, од инструменталне музике која прати проповед или ритуале, од речи песама које конгрегација пева, од језика на ком се пастор или свештеник обраћају конгрегацији, језика који конгрегација користи за међусобну комуникацију у цркви, разних звукова током обављања ритуала итд. Као што припадност одређеној етничкој заједници није кључна код неопротестантских деноминација, па ни код адвентиста, очекивало би се да вернике у адвентистичкој цркви споји заједнички, супрајезик. Што се адвентистичке цркве у Панчеву тиче, од момента када су Габори почели да је посећују – звучни пејзаж се знатно променио.

Визуелној подели цркве одговара и звучна подела: на десној страни су Срби, на левој страни су Габори, они су током мојих посета чинили приближно половину верника.¹¹ Габори породично иду у цркву, укључујући ту и децу, тако да су, ако поредимо просечну старост две групе, Габори знатно млађи. На почетку богослужења свештеник је говорио српски и преводио на румунски, али то је трајало само неколико минута. Убрзо потом позвао је брата Јоана, Габора, да му се придружи и да преводи, тако да је до краја богослужења свештеник говорио само на српском, док је брат Јоан, користећи Библију на румунском – преводио.¹²

¹¹ Говорећи о Ромима из Србије који су прешли у адвентисте током двадесетог века, Зорица Кубурић каже да су имали могућност да се интегришу у постојеће заједнице без етничких предрасуда. Штавише, адвентисти који су припадали етничким групама са мањим бројем верника били су веома цењени, пошто су могли да шире Божју реч у својим породицама (Kuburic 2003: 164). Кубурић такође примећује да су Роми изгубили свој етнички идентитет тиме што су склапали бракове са адвентистима других националности. Међутим, код Габора то није случај, пошто се њихова групна ендогамија строго поштује и после преласка у адвентизам.

¹² Морамо напоменути да су млађи Роми савладали српски језик последњих година у интеракцији са српским становништвом. Како су жене мање мобилне и везане су за кућу, њихово знање српског је базично.

После првог дела богослужења, следило је крштење два члана конгрегације српске националности у предворју цркве. Разговори међу Ромима одвијали су се искључиво на ромском, језичких контаката између Срба и Рома готово да није било. После крштења, конгрегација се вратила у главну салу цркве и поделила се: Срби су заузели прве редове, Габори – последње, и почели да дискутују о концептима и параболама из Библије. Што се Габора тиче, само су мушкарци учествовали у дискусији. Говорили су искључиво на ромском, са румунским или мађарским уметнутим речима и реченицама, мада су коришћене брошуре са параболама на румунском језику.

Следио је ритуал узајамног прања ногу у коме су жене биле одвојене од мушкараца, а затим се проповед наставила. Само једном брат Јоан је превео кратак благослов од неколико речи на ромски, а не на румунски. Пошто су песмарице које Габори користе такође штампане у Румунији, на румунском језику, кад Срби певају на српском, Габори исте песме истовремено певају на румунском, што доводи до полифоније и полијезичности. Тако се звучни пејзаж адвентистичке цркве у Панчеву састоји од неколико језика и говора: стандардни румунски (који Габори користе кад читају из Библије и брошуре штампане у Румунији или певају песме из румунске песмарице), локални банатски румунски (који је идиолект пастора), локални трансилвански румунски (који Габори користе у комуникацији са пастором – реч је о румунском дијалекту који је под морфолошким утицајем мађарског, где, на пример, не постоји дистинкција између мушког и женског рода, и ромске фонологије, са аспирираним безвучним плозивима), српски (језик половине верника), мађарски (који су Габори користили неколико пута у међусобној комуникацији) и ромски. Што се ромског језика тиче, коришћен је у међусобној комуникацији Габора. Као што је већ поменуто, матерњи језик Габора припада калдерашком варијетету влашког ромског, са наглашеним лексичким утицајем мађарског и румунског. Према речима једног саговорника, Габори перципирају одређене разлике између њиховог говора и језика београдских Рома с којима долазе у контакт, али то не омета комуникацију. Такође, скренули су ми пажњу на то да неке „оригиналне“ ромске речи који су њихови преци користили данас деца не разумеју и више не користе.

Вреди напоменути да се у адвентистичкој цркви коју панчевачки Габори посећују у Крачунештију у Румунији, по њиховим речима – богослужење одвија на мађарском или на румунском. Иако постоје песмарице на ромском, па чак и превод Библије, сами Габори признају да их не користе радо, пошто „Библија не може да се пише на нашем језику“. Улога ромског језика у цркви је минимална, али је од кључне важности у породици.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Последњих година религија је постала једно од најбитнијих обележја Габора, осим „традиционалне“ одеће, обичаја и језика. Велики број Габора данас припада неопротестантским деноминацијама, што је довело до знатних промена у њиховој култури и начину живота, а истовремено има и симболичку вредност. Дакле, вероисповест и активно посећивање цркве се чувају и обављају и у иностранству, у земљама у којима Габори тренутно раде и живе. Било би занимљиво видети како Габори практикују своју веру у другим земљама у којима су се настанили: да ли се придружују постојећим локалним конгрегацијама и тиме модификују њихову структуру и звучни пејзаж цркве, да ли се придружују ромским етничким црквама или формирају нове конгрегације и како се улога њиховог матерњег језика у цркви мења током времена.

Што се Габора адвентиста из Панчева тиче, ни у Србији ни у Румунији они не користе ромски језик активно током богослужења или молитве. Иако постоји превод Библије и песмарице на ромски, Габори не одобравају записивање свог језика. Ипак, ромски се често и активно користи у цркви, у међусобној неформалној комуникацији, а и током расправе на тему библијских парабола. Ромски варијетет који говоре Габори није угрожен, а интергенерацијски пренос језика се одвија без проблема: млађе генерације поред језика средине активно говоре и ромски.

На крају, морамо напоменути да је тренутно број Габора, како у самом Панчеву тако и у Србији у целини, у опадању, највероватније због економских прилика које приморавају Роме да траже повољније услове за живот негде другде. Како Габори нису прави мигранти – будући да је њихов транснационализам везан за „територију кретања“ између земље порекла и земље у којој су се настанили (Трос 2012: 90–91), вероватно ће ромски језик Габора, као део звучног језичког пејзажа у адвентистичкој цркви у Панчеву и на улицама овог града, ускоро постати прошлост.

ЛИТЕРАТУРА

- Berta, Péter. “Intermediate trade, migration, and the politics of ethnicity. Economic strategies among Romanian Gabor Roma”, *Acta Ethnographica Hungarica* (Special issue: Roma in Central and Eastern Europe: Ethnicising, Performing, and Commodifying Social Differences), 59(1), 2014, 43–67.
- Bul, Malkom; Lokart, Kit. *U potrazi za svetinjom: Adventizam sedmog dana i američki san* (прев. Vladislav Đorđević), Novi Sad: Mediterran Publishing, 2011.

- Cenoz, Jasone; Gorter, Durk. "Linguistic landscape and minority languages", *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism* (Durk Gorter, ed.), Clevedon: Multilingual Matters, 2006, 67–80.
- Ђорђевић, Vladimir. *Pogovor srpskog izdanja knjige U potrazi za svetinjom: Adventizam sedmog dana i američki san* (Malkom Bul, Kit Lokart), Novi Sad: Mediterran Publishing, 2011, 401–405.
- Ђурић Миловановић, Александра: *Двоструке мањине у Србији. О посебностима у религији и етничитету Румуна у Војводини*, Београд: Балканолошки институт САНУ, 2015.
- Еролова, Ђелис; Славкова, Магдалена. *Етничност, религија и миграцији на циганите в Бугарија*, Софија: Парадигма, 2013.
- Gardner, David; Gardner, Sari. "A Provisional Phonology of Gabor Romani". *Romani Studies*, 18(2), 2008, 155–199.
- Gay y Blasco, Paloma. "The Politics of Evangelism: Masculinity and Religious Conversion among Gitanos", *Romani Studies* 10(1), 2000, 1–22.
- Horváth, István (ed.). *Raport de cercetare – SocioRoMap. O cartografiere a comunităților de romi din România*, Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2017.
- Jacobs, Fabian. "The Gábor in Transylvania / Romania", *Factsheets on Roma*, преузето 24. маја 2017, <http://romafacts.uni-graz.at/index.php/culture/culture-3/the-gabor-in-transylvania--romania>.
- Kuburić, Zorica. "The Gypsy Protestant between Nationally Mixed and Homogenous Antourage", *Roma Religious Culture* (Dragoljub Ђорђевић, ur.), Yugoslav Society for the Scientific Study of Religion, Niš: YuRoma Center Punta, 2003, 163–177.
- Kuburić, Zorica, *Verske zajednice u Srbiji i verska distanca*, Novi Sad: CEIR, 2010.
- Landry, Rodrigue; Bourhis, Richard. "Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study", *Journal of Language and Social Psychology*, 16(1), 1997, 23–49.
- Loveland, Matthew; Popescu, Delia, "The Gypsy Threat Narrative: Explaining Anti-Roma Attitudes in the European Union", *Humanity and Society*, September 2015, 1–24.
- Maran, Mirča. „Rumunske verske zajednice u Banatu: istorijski ugao“, *Rumunske verske zajednice u Banatu. Prilog proučavanju multikonfesionalnosti Vojvodine* (Aleksandra Ђuric-Milovanović, Mirča Maran, Biljana Sikimić), Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihailo Palov“, 2011, 9–42.
- Olivera, Martin. *Romanes: tradiția integrării la romii gabori din Transilvania*, Cluj-Napoca: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2012a.
- Olivera, Martin. "The Gypsies as indigenous groups: The Gabori Roma case in Romania", *Romani Studies*, 5(22/1), 2012b, 19–33.
- Preda, Sînziana. "Making a Covenant with the Lord Jesus: The Appeal of 'Repentance' in Roma Communities in Post-Communist Romania", *Revista de etnografie și folclor*, 2018 (у штампии).
- Sala, Gabriel. *Neamul țiganilor gabori – istorie, mentalități, tradiții*, Cluj-Napoca: Dacia, 2007.

- Schafer, Murray. *The Soundscape. Our Sonic Environment and the Tuning of the World*, Rochester: Destiny Books, 1994.
- Sikimić, Biljana. “Karavlahs in Bosnia and Herzegovina today”, *The Romance Balkans* (Biljana Sikimić, Tijana Ašić, ed.), Beograd: Balkanološki institut SANU, 2008, 227–246.
- Sorescu-Marinković, Annemarie. “Imagining the Past, Creating Identity: the Case of the Bayash”, *Гласник Етнографског института САНУ*, 59(2), 2011, 45–59.
- Sorescu-Marinković, Annemarie. “Foggy diaspora: Romanian women in Eastern Serbia”, *Studia UBB Sociologia*, 61(LXI)/1, 2016a 37–57.
- Sorescu-Marinković, Annemarie. “Contemporary Romanian Migrations to Serbia: Stages, Actors, Reasons”, *Balkanica Posnaniensia. Acta et studia* 23, 2016b, 151–166.
- Szalai, Andrea. „A kínálás pragmatikája gábor roma közösségekben”, “...*hogy legyen a víznek lefolyása...*” *Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére*, (Benő Attila, Fazakas Emese, Kádár Edit, ed.), Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2013, 461–473.
- Troc, Gabriel. “Transnational Migration and Roma Self-Identity: Two Case Studies”, *Studia UBB Sociologia* (Special issue: Ethnicity in Migration. Romanian Immigrants at Home and Abroad), LVII (2), 2012, 77–100.
- Woods, Anya. *Medium or Message? Language and Faith in Ethnic Churches*, Clevedon – Buffalo – Toronto – Sydney: Multilingual Matters, 2004.

ИЛУСТРАЦИЈЕ

Слика 1. Адвентистички пастор из Панчева Октавијан Зарија заједно са братом Јоаном Габором чита Библију (фотограф: Дан Мурару, 20. март 2015)

Слика 2. Габори адвентисти у оквиру ритуала узајамног прања ногу (фотограф: Дан Мурару, 20. март 2015)

Слика 3. Габори дискутују о Библији користећи румунске књиге (фотограф: Дан Мурару, 20. март 2015)

Слика 4. Крштење у адвентистичкој цркви у Панчеву
(фотограф: Дан Мурару, 20. март 2015)

Слика 5. Ромкиња се моли у адвентистичкој цркви у Панчеву
(фотограф: Дан Мурару, 20. март 2015)

Слика 6. Стари и млади Габори у адвентистичкој цркви у Панчеву (фотограф: Дан Мурару, 20. март 2015)

Annemarie Sorescu-Marinković

GABORI ROMA OF PANČEVO:
FAITH AND THE LANGUAGE OF FAITH

S u m m a r y

The Gabori are one of the many Roma communities of Transylvania, Romania, engaged in the transnational migration of Roma. Unlike most Romanian Roma groups, whose favourite destinations are Western European countries, a small Gabor community has recently settled in Pančevo, a small town in central Serbia, 20 km away from the capital Belgrade. Its members are trilingual (they speak Romani, Romanian and Hungarian), and most of them are active members of the Adventist Church, which they regularly attend in Pančevo. The paper offers a brief historical overview of the Gabor community, with a special emphasis on their multilingualism and religiosity, which has recently been characterized by mass conversion to neo-Protestant denominations. Based on interviews with members of the Gabor community from Serbia and with the Adventist pastor in Pančevo, as well as on attendance of the religious service of the Adventist Church in this town, the author analyses the soundscape of the church, where several languages and dialects intertwine (standard, Transylvania and Banat Romanian, Hungarian, Serbian and Romani), assessing the role religion and language play in preserving Gabor Roma identity abroad.

Key words: Adventist Church, migration, Roma, Romani, Romania